

माधवी उपन्यासमा सांस्कृतिक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

प्रसुराम खड्का

नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर ।

२०७३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री प्रसुराम खड्काले माधवी उपन्यासमा सांस्कृतिक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु। शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

प्रा. डा.कृष्णहरि बराल
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

मिति : २०७३ / ०८ / १७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं ।

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको छात्र प्रसुराम खड्काले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको माधवी उपन्यासको सांस्कृतिक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१	प्रा.डा देवीप्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)	.....
२	प्रा.डा. कृष्णहरि बराल (शोधनिर्देशक)	.....
३.	डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम (बाह्य परीक्षक)	.....

मिति : २०७३/०८/२३

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत माधवी उपन्यासको सांस्कृतिक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा कृष्णहरि बरालको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो विविध कार्यव्यस्ता हुँदाहुँदै पनि मलाई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधकार्य गर्नका लागि यस शोधप्रस्तावलाई स्वीकृति प्रदान गर्नु भएकोमा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधलेखनको सिलसिलामा आवश्यक टीकाटिप्पणी तथा सरसल्लाह दिई सामग्री सङ्कलनमा तथा शोधकार्यका लागि आवश्यक पुस्तक पत्र-पत्रिका, शोधपत्रआदि सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग पुर्याउने त्रि.वि.केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति आभारी छु र आदरणीय गुरुहरू रमेशप्रसाद भट्टराई, दुर्गाबहादुर घर्ती, ईश्वरीप्रसाद गैरे र अशोक थापाप्रति आभार छु ।

यसैगरी शिक्षा आर्जनको मार्ग खुल्ला गराई तथा मेरो शिक्षाको बारेमा सदा चासो देखाई अनवरत शिक्षा आर्जनको लागि प्रेरित गरिरहनुहुने प्रेरणाश्रोत पुजनीय बुबा बासुकृष्ण खड्का एवम् ममतामयी आदरणीय आमा कुन्ता खड्काप्रति हार्दिक कृतज्ञताअर्पण गर्दछु । साथै प्राविधिकरूपमा सहयोग पुर्याउनु हुने राजेश थापाप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

साथै यस शोधकार्यका सिलसिलामा सामग्री सङ्कलन तथा अन्य कार्यमा सहयोग पुर्याउने मित्रहरू राजिन पनेरु, भाइ अर्जुन, लाईब्रेरीकी अञ्जना दिदीलगायत प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहयोगीसम्पूर्ण सहपाठीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०७३/०८/१७

प्रसुराम खड्का

सिम्बोल नं: २८०३२२

त्रि.वि. दर्ता नं : ६-२-४०- १८८६-२००४

विषय- सूचि

परिच्छेद -एक

१-८

१.१ विषय प्रवेश	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधपत्रको औचित्य	६
१.६ शोधको सीमा	६
१.७ शोध विधि	७
१.८ सामग्री विश्लेषण विधि	७
१.९ शोध प्रबन्धको रूपरेखा	७

परिच्छेद- दुई

सांस्कृतिक अध्ययनको सैद्धान्तिक आधार

९-३८

२.१ विषय प्रवेश	९
२.२ संस्कृतिको परिभाषा	१०
२.३ संस्कृति र सांस्कृतिक अध्ययनको भिन्नता	१३
२.४ सांस्कृतिक अध्ययनसम्बन्धी धारणा	१५
२.५ सांस्कृतिक अध्ययनका अभिलक्षण	२०
२.६ सांस्कृतिक अध्ययनको प्रारम्भ र विकास	२१
२.६.१ सांस्कृतिक अध्ययनको पृष्ठभूमि	२१
२.६.२ सांस्कृतिक अध्ययनको विकासक्रम	२३
२.७ साहित्य र सांस्कृतिक अध्ययनबीच सम्बन्ध	२६

२.८ सांस्कृतिक अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा	२९
२.८.१ प्रतिनिधित्व	२९
२.८.२ पहिचान	३१
२.८.३ प्रभुत्व	३२
२.८.४ प्रतिरोध	३४
२.८.५ शक्ति सम्बन्ध	३५
२.८.६ लैङ्गिकता	३६
२.९ निष्कर्ष	३७

परिच्छेद –तीन

माधवी उपन्यासमा प्रतिनिधित्व, पहिचान र प्रतिरोधको स्थिति ३९-६०

३.१ विषय प्रवेश	३९
३.२ मुख्य पात्र माधवीको प्रतिनिधित्व, पहिचान र प्रतिरोधको स्थिति	४०
३.२.१ माधवीको पहिचान र प्रतिरोधको स्थिति	४३
३.२.२ माधवीको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	४६
३.२.३ ययातिको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	४७
३.२.४ हलिमक र रोहिताश्वको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	४८
३.२.५ हर्यश्वको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	४९
३.२.६ दीवोदासको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	५१
३.२.७ शिविको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	५२
३.२.८ विश्वामित्रको प्रभुत्व र शक्तिसम्बन्ध	५३
३.२.९ अन्य सीमान्तकृत पात्र दासहरुको पहिचान, प्रतिरोध र प्रतिनिधित्वको स्थिति	५४
३.३ निष्कर्ष	५९

परिच्छेद –चार

लैङ्गिक उत्पीडनको अवस्था र त्यसका विरुद्ध सङ्घर्षको स्थिति ६१-७८

४.१ विषय प्रवेश	६१
४.१.१ पितृसत्ता र पुरुष भोगवादी मानसिकताले निर्माण गरेको लैङ्गिक उत्पीडन	६१
४.१.२ सामाजिक शासनव्यवस्थाले निर्माण गरेको लैङ्गिक उत्पीडन	६५
४.१.३ वर्गीय संस्कृतिले निर्माण गरेको लैङ्गिक उत्पीडन	७१
४.२ लैङ्गिक उत्पीडनका विरुद्ध सङ्घर्षको अवस्था	७५
४.३ निष्कर्ष	७७

परिच्छेद – पाँच

सारांश एवम् निष्कर्ष ७९-८४

निष्कर्ष	८०
भावी शोधार्थीका लागि सुझाव	८४
सन्दर्भ ग्रन्थसूचि	